
NAPAKE IN NEDOGNANA STALIŠČA

Slavko Kremenšek

267

»...je v znanosti važno imeti dober pregled nad obstoječo literaturo.«
(Božidar Jezernik, Položaj je brezupen, Razgledi, 8(991), 16. april 1993, str. 23)

Zmago Šmitek in Božidar Jezernik, univerzitetna učitelja, izvoljena za predmete neevropska etnologija in etnologija Evrope ter etnologija narodov in narodnosti Jugoslavije, sta v Etnologu objavila prispevek z naslovom Antropološka tradicija na Slovenskem, ki je natisnjen tudi v angleškem jeziku.¹ Se pravi, da je članek namenjen tako domači kot tuji strokovni javnosti. Pričakujemo lahko, da je teža prispevka potemtakem večja kot ponavadi, prav gotovo pa tudi odgovornost za znanstveno vsebino, za katero odgovarja, kot piše v naslovnem delu Etnologa, vsak avtor sam.

Ker nisem antropolog, bi se ne oglašal v zvezi z obravnavo antropološke tradicije ne na Slovenskem in ne kje drugje. Razlog, da se kljub temu oglašam, je najprej v dejstvu, da sem v članku Šmitka in Jezernika med največkrat navedenimi avtorji. Resda v odklonilnem smislu. Poleg tega pa čutim kajpak tudi dolžnost opozoriti na neresnice, nezanesljivosti in nedognana stališča, kar nas glede na položaj, ki ga imata avtorja v našem strokovnem življenju, nedvomno zaskrbljuje. Z etnološkega vidika se je končno treba ob omenjenem članku oglasiti tudi zato, ker naj bi bil v njem »zaradi nejasne meje med antropologijo in na Slovenskem prevladujočo etnologijo...poseben poudarek na stališčih slovenskih avtorjev o razmerju med njima.«² Potemtakem gre v prispevku potencialno tudi za etnologijo in etnologue. Šmitek-Jezernikova razprava me torej zadeva kot etnologa.

O razmerju med antropologijo in etnologijo je od slovenskih avtorjev verjetno doslej najobširneje pisal Božo Škerlj. Leta 1959 je izšla Škerljeva obravnava te teme kot posebna publikacija.³ Vendar o njej in o Škerljevih stališčih naša avtorja ne vesta ali ne povesta

1 Etnolog, 2/2 (LIII), Ljubljana 1992, str. 259-274.

2 N.d., str. 259.

3 Dr. Božo Škerlj, Antropologija i etnologija, Biblioteka Etnološkog društva Jugoslavije, 1, Beograd 1959, 39 str.

ničesar. S Škerljem opravita v slovenski različici v oklepaju, v angleškem prevodu pa je celo v tej obliki Škerlj izpadel. Sicer pa, izognimo se morebitnemu očitku oporečnega navajanja in ponovimo začetni odstavek Šmitek-Jezernikovega članka v celoti: »Antropologija je ena mlajših akademskih disciplin; to zlasti velja za stanje v Sloveniji, kjer je dobila svoje mesto na Filozofski fakulteti šele leta 1991, ko se je po spremembah v študijskem programu dotedanji Oddelek za etnologijo tudi formalno preimenoval v Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo. Pred tem je bila od konca šestdesetih let eden izmed študijskih predmetov na Fakulteti za naravoslovje in tehnologijo (profesor Božo Škerlj) in na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani (profesor Stane Južnič). Seveda pa to ne pomeni, da antropološka vprašanja že dolgo prej niso bila predmet znanstvenega zanimanja.«

Navedena vzporeditev treh sodobnejših pojavov iz »antropološkega miselnega toka na Slovenskem« je nedvomno neodgovorna. Dejstvo je, da je bilo omenjeno preimenovanje Oddelka za etnologijo izvedeno brez univerzitetnih učiteljev, ki bi bili habilitirani za kulturno ali kakršnokoli drugačno antropologijo. To omenjam v slepi veri, da je takšna ali drugačna oblika habilitacije na slovenskih univerzah še vedno potrebna. Drugi člen Šmitek-Jezernikove uvodne kolobocije, profesor Stane Južnič, se bo lahko oglasil sam. Pač pa naj naša dva avtorja opomnim, da je bil »konec šestdesetih let« profesor Božo Škerlj že skoraj desetletje v grobu (umrl je 10. 11. 1961).⁴ Etnologi smo poslušali predavanja in opravljali izpite iz antropologije pri Božu Škerlju vse do njegove bolezni in prezgodnje smrti. Nasledila ga je Zlata Dolinar-Osole. Tudi zato je neodpušljivo, da etnologi pri razpravljanju o »antropološki tradiciji« na Slovenskem profesorja Boža Škerlja in njegove naslednice kakorkoli spregledujemo ali tlačimo v oklepaj. Sicer pa se je mogoče že v Enciklopediji Slovenije poučiti, da je Božo Škerlj predaval na ljubljanski univerzi kot privatni docent od leta 1933 (tedaj pač na filozofski fakulteti!), da je bila leta 1946 odprta katedra za antropologijo (ki se je za vrsto let preimenovala v inštitut) in je bila člen prirodoslovno-matematičnega oddelka filozofske fakultete, prirodoslovno-matematične, prirodoslovno-matematično-filozofske in končno biotehniške (!) fakultete.⁵ Z vidika institucionalne organiziranosti in prav tako v vsebinskem pogledu prizadevanja B. Škerlja in njegovih naslednic ter naslednikov v »antropološki tradiciji« na Slovenskem za sedaj pač očitno nihče ne odtehta. Tega bi se morali zavedati tudi na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo filozofske fakultete. Šmitek in Jezernik pa bi morala poptemtakem svoje izvajanje v temeljih drugače zastaviti.

Po Šmitku in Jezerniku zastopajo slovenski strokovnjaki »spekter različnih stališč o razmerju med etnologijo in antropologijo«. Pri tem poimensko navajata le Vilka Novaka in njegovo stališče, ki ga pa na navedenem mestu ni mogoče najti. Po Novaku naj bi bila (slovenska) etnologija veda o (slovenski) ljudski kulturi. To stališče pa naj bi bilo, po Šmitku in Jezerniku, »implicitirano v vseh obstoječih pregledih zgodovine slovenske etnologije, v katerih zaman iščemo imena piscev, ki obravnavajo neslovenska ljudstva in kulture«. Kot avtorja »vseh obstoječih pregledov« sta navedena France Kotnik in Slavko Kremenšek.

Kar se Franceta Kotnika in njegovega pregleda slovenskega narodopisja v 1. zvezku Narodopisja Slovencev⁶ tiče, kaže kolegoma Šmitku in Jezerniku svetovati, da si omenjeni

⁴ Slovenski biografski leksikon, 11. zv., Ljubljana 1971, str. 634.

⁵ Enciklopedija Slovenije, 1, Ljubljana 1987, str. 91.

⁶ France Kotnik, Pregled slovenskega narodopisja, Narodopisje Slovencev, 1, Ljubljana 1944, str. 21-52.

spis še enkrat prebereta. Na ustreznih mestih bosta odkrila imena B. Hacquet, A.T.Linhart, U. Jarnik, J. Kopitar, F. Levstik, A. Einspieler, J. Štefan, M. Vertovec, G. Krek, M. Pleteršnik, A. Fekonja, L. Gorenjec-Podgoričan, D. Trstenjak, J. Pajek, J. Majciger, B. Raič, F. Hubad, I. Navratil, M. Murko, K. Štrekelj, V. Smolej, K. Šedivy, M. Valjavec, N. Županič. Za naštete in še za koga je pri Kotniku rečeno, da so pisali o etnoloških (narodopisnih) vprašanih Evropevc, Slovanov, Jugoslovanov, Srbov, Hrvatov, Črnogorcev, Bolgarov, Rusov, Huculov, Horalov, Baškirov in še drugih neslovenskih etničnih skupin, pri čemer so po potrebi upoštevani tudi Slovenci.

V mojem prispevku Družbeni temelji razvoja slovenske etnološke misli⁷, ki ga naša avtorja navajata, res niso zajete obravnave neslovenskih ljudstev in njihovih kultur. Res pa je tudi, da omenjeni spis ni nikakršen »pregled zgodovine slovenske etnologije«. Poskuse tovrstnega opredeljevanja sem že ob izidu dela odločno zavrnil.⁸ Ker sta bila Šmitek in Jezernik med razpravljavci o knjigi Pogledi na etnologijo, bi to lahko vedela. Sicer pa je Božidar Jezernik moj spis ob tej priložnosti prištel med »prispevke, ki bodo zaradi svoje tehtnosti prav gotovo še dolgo pomembna spodbuda vsakemu resnemu etnološkemu razmišljanju na Slovenskem«. Bil naj bi »prava lekcija iz historične, dialektične in materialistične metodologije« in s tem tudi »kritika pozitivizma, smeri, ki je v slovenski etnološki misli dolgo časa prevladovala...«.⁹

Nobenega dvoma ni, da bi bilo mogoče razpravljati tudi o družbenozgodovinski podlagi večjega ali manjšega zanimanja za Neslovence in njihovo kulturo med Slovenci. Vendar si pri pisanju prej omenjene razprave te specifične naloge nisem naložil. Zadosten zalogaj je bila obravnavana tema. Ko pa sem pisal pregled zgodovine slovenske etnologije v okviru enciklopedičnega članka Etnologija, objavljenega leta 1989 v Enciklopediji Slovenije¹⁰, sem upošteval tudi imena B. Kuripečič, S. Herberstein, F.I. Baraga, F. Pirc, I. Knoblehar, J. Stare, I. Vrhovec, I. Benigar, B. Škerlj, P. Štrukelj, B. Kuhar, Z. Šmitek, se pravi avtorje del o neslovenskih etničnih skupinah in njihovih kulturah. Za nasvete in pomoč, ki mi jih je ob pisanju omenjenega prispevka na mojo prošnjo ponudil kolega Zmago Šmitek, se mu tudi ob tej priliki toplo zahvaljujem. Upošteval sem vsa imena, za katera je Šmitek menil, da bi jih kazalo glede na obseg prispevka vključiti v pregled slovenskega etnološkega prizadevanja v preteklosti in danes. Zato je res čudno, da Zmago Šmitek spregleduje dejanja, pri katerih je bil sam soudeležen.

Tretji odstavek Šmitek-Jezernikovega članka se glasi: »Nadalje je med slovenskimi etnologi dokaj zakoreninjeno stališče, da je za razliko od etnologije, ki velja za zgodovinsko vedo, antropologija študij tako imenovanih ljudstev in njihovih kultur iz nezgodovinskega zornega kota, torej neznanstveno početje. Prepričanje, da je zgodovina edina znanost, torej ni umrlo z Marxom.« Obe opombi, ki se nanašata na ta del prispevka, se sklicujeta na moje tekste.

Presenečen nad lahkotnostjo ravnanja z literaturo in viri sem prisiljen bralcu ponuditi nekoliko obširnejši, vendar verodostojen navedek iz mojega dela, na katerega se Šmitek in Jezernik v omenjenem odstavku sklicujeta. V knjigi Obča etnologija na

⁷ Slavko Kremenšek, Družbeni temelji razvoja slovenske etnološke misli, Pogledi na etnologijo, Ljubljana 1978, str. 9-65.

⁸ Glasnik SED, 19/1979, 3, str. 55-56.

⁹ Božidar Jezernik, Raznolikost pogledov na etnologijo, Glasnik SED, 19/1979, 3, str. 60-61.

¹⁰ Slavko Kremenšek, Etnologija, Enciklopedija Slovenije, 3, Ljubljana 1989, str. 63-67.

inkriminirani strani namreč pravim naslednje: »Kulturni antropologi uvrščajo običajno svoje znanstveno prizadevanje v naravoslovje (natural science). Antropologijo označujejo kot naravoslovno in družbeno znanstveno disciplino; zanimanje za zgodovino je le eden od vidikov, nikakor ne najpomembnejši. Podobno naziranju funkcionalista ali strukturalista Alfreda Radcliffe-Browna tudi kulturni antropologi ne pripisujejo zgodovinopisju znanstvenega značaja. Zgodovinar ostaja na ravni zgodovine v bistvu le kronist. Znanstveno delo poteka na drugem nivoju in z drugačnimi sredstvi. Vendar se med ameriški antropologi zapostavljanje zgodovine v odnosu do tako imenovanih znanosti (sciences), kar je predmet kritike kulturne antropologije, v nekem smislu počasi odpravlja. Antropologijo tako označujejo kot zgodovino in znanost. Brez zgodovinskega vidika naj bi ne bilo moč ustrezno reševati nalog, ki so naložene kulturnim antropologom. Diahronična razsežnost naj bi bila neizogibna za razumevanje kulturnega spreminjanja. Radcliffe-Brownovo stališče naj bi bilo preveč ekskluzivno. Enak značaj pa naj bi imelo tudi enačenje kulturne antropologije z zgodovino.«¹¹

Primerjava Šmitek-Jezernikovega navedka in mojega besedila dovolj jasno pove, kdo komu odreka znanstvenost in zakaj. Resnica je torej čisto nasprotje temu, kar trdita naša dva pisca. Gre za težko razumljivo pomoto ali za zavestno zavajanje bralcev? Ne vem. Vem le, da je omenjanje Karla Marxa v pričujočem kontekstu iz navedenega razloga brez vsakega smisla, glede na nekatere okoliščine pa celo neokusno.

Pomot ali zavajanj pa še ni konec. Zmago Šmitek in Božidar Jezernik pišeta: »Nekateri avtorji vidijo antropologijo zgolj kot smer v etnologiji, pri kateri naj bi za razliko od kulturološke smeri, katere predmet proučevanja je kultura, bil spoznavni cilj človeka kot nosilec kulture, kot da bi bilo v znanstvenem proučevanju mogoče obravnavati človeka ločeno od kulture.«¹² Tudi na tem mestu se sklicujeta name. Gre za tekst, ki je bil v tipkopisni obliki razmnožen kot gradivo za posvet slovenskih etnologov aprila 1992. Pri nastajanju besedila so sodelovali nekateri kolegi, med njimi Zmago Šmitek, kar je bilo na koncu besedila jasno povedano. Res pa je del besedila, ki je predmet Šmitek-Jezernikove kritike, v celoti moj. Z veseljem ga podpišem. Ker ni bil objavljen, izrabljam priložnost za celostno navedbo tistega dela, ki dodatno osvetljuje Šmitkovo in Jezernikovo ravnanje s tujimi besedili.

Na inkriminirani strani ugotavljam, da je etnološko raziskovalno delo glede na razlike v pojmovanju predmeta in temu ustrezno diferencirane metodične in metodološke pristope močno razvejano. In nadaljujem: »Pa vendar je mogoče v osnovi identificirati dve smeri raziskovalne dejavnosti, ki bi ju glede na razliko v poudarkih lahko pogojno označili kot antropološko in kulturološko smer. Obe se pogosto in vse bolj medsebojno prepletata in tako tudi dopolnjujeta. Shematično razlikovanje obeh smeri ugotavlja v prvem primeru poudarek na nosilcih kulturnih sestavin, na producentih in konsumentih le-teh, in v drugem primeru na kulturnih sestavinah. Kategorija način življenja se veže bolj na prvi primer, ljudska kultura pa na drugi. V skladu z genezo stroke in potrebo po ustreznih metodološki naravnosti raziskovanja družbenozgodovinskih pojavov gre v obeh primerih najprej za razreševanje temeljnih zgodovinskih vprašanj predmeta raziskave. Pri tem so v etnologiji v rabi metodološki vidiki in metodični pristopi, ki so značilni tudi za druge zgodovinske vede. Skupaj s prej nakazanim predmetnim okvirom

¹¹ Slavko Kremenšek, *Obča etnologija*, Ljubljana 1973 (2. izd. 1978), str. 106.

¹² *Etnolog*, 2/2 (LIII), str. 260.

je zgodovinska metodološka in metodična naravnost sestavni del istovetenja stroke. Dopolnjevanju in izpopolnjevanju tega bazičnega metodološkega in metodičnega »instrumentarija« se etnološka veda seveda prilagaja in v tem procesu sama sodeluje. Iz tega razloga jo zanimajo tudi antropološki, kulturološki, sociološki, psihološki, prostorski in še drugi vidiki, si le-te po potrebi in v skladu z obravnavano snovjo prilagaja, ne da bi pri tem pozabila na svojo identiteto.«

Zmaga Šmitka in Božidarja Jezernika potemtakem sprašujem, na kakšni podlagi mi podtikata videnje antropologije zgolj kot smeri v etnologiji, ko pa o antropologiji sploh ne govorim. Kako sta mogla v mojem besedilu spregledati pomenske zveze »razlika v poudarkih«, »pogojno«, »se vse bolj medsebojno prepletata«, »se tudi dopolnjujeta«, »shematično razlikovanje« in se le na tak način dokopati do očitka, »kot da bi bilo v znanstvenem proučevanju mogoče obravnavati človeka ločeno od kulture«? Nerazumljivo.

271

Z Zmagom Šmitkom in Božidarjem Jezernikom se je moč strinjati, da »med antropološko in etnološko tradicijo na Slovenskem ni mogoče preprosto potegniti enačaja«, da gre »za dvojne tradicije«. Kako pogosto sta se le-ti medsebojno »prepletali in prekrivali«, je že posebno vprašanje. Do odgovora bi se bilo treba z raziskovanjem šele dokopati. Močno sporno pa se mi zdi Šmitek-Jezernikovo videnje temeljne razlike med antropologijo in etnologijo. Le-ta naj bi bila v tem, da je »predmet proučevanja antropologije človek kot posameznik, predmet etnologije pa človek kot kolektivna (etnična) entiteta«.¹³

Priznam, iz ne dovolj profiliranih razlogov, vsekakor pa družbenozgodovinsko pogojenih, in zavoljo lastnega zgodovinskega spomina se bojim »prekrščenja«. Če bi obveljala Šmitek-Jezernikova opredelitev razlikovanja med antropologijo in etnologijo, bi me še kdo proti moji volji utegnil razglasiti za antropologa. Pri proučevanju ljubljanske Zelene jame, na primer, sta me posebej zanimala kulturna podoba in način življenja posameznih Zelenojamčank in Zelenojamčanov, tako A.B., C.Č., D.E., F.G., H.I., J.K., M.L., kar je prišlo tudi v pisnem izdelku na ustreznih mestih do izraza. Zanimali so me še številni drugi posamezniki, prebivalci zelenojamskega naselja, kasneje sosednjih Most in tako naprej, ki pa v končnih poročilih niso mogli dobiti posebnega mesta. Kljub temu so mi bili pogosto pred očmi, še posebej takrat, ko sem iskal to ali ono opredelitev za naselje in njegove prebivalce nasploh. Pač v skladu s spoznanjem, da sta posamezno in splošno medsebojno nerazdružno povezana.

Človeka kot posameznika nikakor nisem zaobšel tudi tedaj, ko sem razpravljal o načinih življenja iz bolj teoretičnega zornega kota. V prispevku Razumevanje načina življenja v družbeni praksi pravim: »Zanimanje za avtentičnost družbenih pojavov mora poseči na raven konkretnega in individualnega. Torej tudi na raven vsakdanjega življenja posameznikov in njihovih individualnih življenjskih skušenj.«¹⁴ Govorim o tem, da je razmerje med individualnim in splošnim pri strokovni obravnavi načinov življenja eno osnovnih vprašanj. »Gre za bolj ali manj splošno podobo in gre za izrazitejše individualne odmike. Opravek imamo z načini življenja posameznikov in z načini življenja na bolj ali manj splošnih ravneh. So načini življenja na splošni ravni, ki omogočajo izrazitejše individualne življenjske sloge, in takšni, v katerih je razprtih manj možnosti. Sicer pa so

¹³ N.d., str. 260-261.

¹⁴ Slavko Kremenšek, *Etnološki razgledi in dileme*, 3, Ljubljana 1987, str. 91.

potrebe po posebnostih v načinu življenja, po takšni ali drugačni izjemnosti, različne...«.¹⁵ Ugotavljam, da je o načinih življenja mogoče govoriti kot o makro- in mikrostrukturah, oziroma strukturah, ki se razvrščajo med ta dva pola. In nadaljujem: »Medsebojno se prepletajo. Načini življenja nastajajo, se spreminjajo, zginjajo. Nekateri med njimi so kratkotrajni, drugi trdoživi. Najbolj minljivi so seveda osebni načini življenja. Teh s smrtjo posameznikov preprosto ni več. Bolj so osebnostno poudarjeni, bolj so neponovljivi. Sicer pa je posameznik navadno nosilec več načinov življenja.«¹⁶

Zanimanje za človeka kot posameznika je seveda razvidno tudi iz vprašalnic za etnološko topografijo slovenskega etničnega ozemlja. In iz del slovenskih etnologov. Če bodo le-ti bolj dovzetni za Šmitek-Jezernikovo »prekščevanje«, bodo pač postali antropologi. Sam se tej ceremoniji prav gotovo ne bom pridružil.

272

Omenjeni proces se je že začel. Žal brez vsakršne prave strokovne podlage. Temeljni kriterij za »antropološko naravo« nekega dela, ki ga Zmago Šmitek in Božidar Jezernik v svojem članku kar dvakrat navajata, je iz nakazanih razlogov na sila šibkih nogah. Kdo lahko trdi, da je, na primer, Sigismund Herberstein, po Šmitku in Jezerniku eden zgodnjih predstavnikov antropološkega miselnega toka na Slovenskem, v svojih Moskovskih zapiskih posebno pozornost posvečal človeku kot posamezniku v nasprotju s človekom kot kolektivno ali etnično entiteto? Res je Niko Županič, ki naj bi bil po Šmitku in Jezerniku »prvi slovenski akademski antropolog«, pisal o »antropološkem značaju« Nikole Pašiča, Jovana Cvijića in drugih »pomembnih Jugoslovanov«, je pa na drugi strani v »prispevku k antropologiji in etnografiji Srbov na Kranjskem«, v razpravi Žumberčani in Marindolci¹⁷, ki je prav tako antropološkega značaja, ves pri kolektivni ali etnični entiteti. In tako naprej.

Zmago Šmitek in Božidar Jezernik sta pozabila povedati, pri kom »je mogoče še danes zaslediti mnenje, da antropološke tradicije na Slovenskem sploh ni bilo in da zanjo še danes ni prostora«.¹⁸ Zanimivo bi bilo kaj več zvedeti o podlagi trditve, ki je vsebovana v sledečih stavkih: »Etnična pripadnost je dobila poseben poudarek in pomen v evropski zgodovini 19. stoletja v obdobju romantike, ki je odkrilo državotvorno moč nacionalne zavesti. Zunaj Evrope je ni in tudi ne v Evropi, kjer je temeljni subjekt človek kot državljan ne glede na svojo nacionalno, versko, rasno, spolno pripadnost...«.¹⁹ Ker sem še vedno prepričan, da je ameriška kulturna antropologija pojav 20. stoletja, se sprašujem, kakšno vlogo je »v procesu oblikovanja ameriške kulturne antropologije« dejansko odigral Friderik Baraga. Naša avtorja namreč trdita, da je imel v tem procesu »pomembno mesto«.²⁰

Skratka, prispevek, o katerem govorim, vsebuje toliko napak in vprašljivih stališč, da se moramo resno povprašati, kakšno je personalno zaledje kulturnoantropološkega dela študijskega programa Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo ljubljanske Filozofske fakultete.

¹⁵ N.d., str. 95-96.

¹⁶ N.d., str. 97.

¹⁷ Dr. Niko Županič, Žumberčani i Marindolci, Prilog antropologiji i etnografiji Srba u Kranjskoj, Beograd 1912.

¹⁸ Etnolog, 2/2 (LIII), str. 260.

¹⁹ N.d., str. 261.

²⁰ N.d., str. 265.